

Studia Maritima, vol. XXIX (2016)

ISSN 0137-3587

DOI: 10.18276/sm.2016.29-05

DARIUSZ MAKIŁŁA*

WOJNA PÓŁNOCNA (1655–1660) JAKO *CASUS* WCZESNONOWOŻYTNEJ GEOPOLITYKI

Słowa kluczowe: wojna północna 1655–1660, Szwecja, Rzeczpospolita, Brandenburgia, pokój w Oliwie, geopolityka

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest przedstawienie na przykładzie wojny północnej (1655–1660) kształtowania się regionalnego porządku międzynarodowego w Europie w epoce wczesnonowożytnej. W pracy dokonano analizy przypadku dużej wojny, przeprowadzonej w określonych warunkach, mającej swoje podłoże i przyczyny, ale stanowiącej również instrument polityki, realizowanej w określonej przestrzeni i czasie oraz nastawionej na osiągnięcie pewnych celów politycznych, związanych z postrzeganą przez jej uczestników pozycją w skali międzynarodowej. Artykuł jest jednocześnie studium przypadku wojny rozumianej jako model sytuacyjny określonej polityki, realizowanej podczas wojny północnej 1655–1660, wywierającej wpływ na ukształtowanie się określonego ładu, skutkującego zmianami zarówno w porządku międzynarodowym, jak i w stosunkach wewnętrznych uczestników wojny 1655–1660.

---

* dr hab. Dariusz Makiłła prof. Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Warszawie, dma-kill@wp.pl.

I**Prolegomena**

Przebieg wojny północnej (1655–1660), rozpoczętej atakiem wojsk szwedzkich na Rzeczpospolitą w lipcu 1655 roku, a zakończonej pokojem w Oliwie 3 maja 1660 roku, militarnie poniekąd pogmatwany oraz zmienny, rozgrywający się na wielkich przestrzeniach i różnych teatrach wojennych, jest zasadniczo powszechnie znany. Nie trzeba go więc drobiazgowo relacjonować, chociaż odwoływanie się do jego pewnych aspektów, będzie niezbędne.

Kwestią znacznie bardziej wartą szczególnej uwagi jest rozpatrzenie wojny północnej z lat 1655–1660 od strony jej historyczno-politycznych uwarunkowań, ale także konsekwencji oraz następstw, jakie wojna ta przyniosła w skali środkowej, północnej i wschodniej Europy. Pod tym względem wojna z lat 1655–1660 jest obfitującym w różne aspekty polityczne przypadkiem regionalnego w skali Europy konfliktu zbrojnego, pozwalającego na ustalenie pewnego modelu realizacji polityki w epoce wczesnonowożytnej. Jak każdy większy międzynarodowy konflikt, w który wmieszane zostają różne siły, występujące w często zmieniających się konfiguracjach, wojna ta miała swoje podłoże i przyczyny. Przeprowadzona została również przy zastosowaniu szczególnych środków i metod, zarówno militarnych, politycznych, ideowych, jak i dyplomatycznych, a także propagandowych. W tym znaczeniu stanowiła ona bezpośredni instrument polityki, realizowanej przez jej uczestników w określonej przestrzeni i czasie oraz nastawionej na osiągnięcie celów politycznych biorących w niej udział stron, związanych z postrzeganiem przez jej uczestników ich pozycją w skali międzynarodowej. Wojna północna z lat 1655–1660 swoimi skutkami politycznymi, zwłaszcza rezultatami kończącego ją pokoju w Oliwie, ujawniła istotny wpływ polityki realizowanej podczas tej wojny na ukształtowanie się określonego porządku i ładu międzynarodowego kontynentu europejskiego.

Konflikt, jaki toczył się w znacznej części Europy środkowo-wschodniej oraz północnej był – o czym trzeba pamiętać – nieunikniony. Był to bowiem jeden z istotnych kroków na drodze przebudowy układu sił w tej części Europy, do czego dążyło kilka państw, przede wszystkim Szwecja i Moskwa, w których aspiracje wmieszanych zostało – poza Rzeczpospolitą i Danią (główne teatry działań wojennych) – wiele państw czy też sił politycznych, jak państwa habsburskie, Siedmiogród, Chanat Krymski, Kozaczyzna oraz Brandenburgia, czy pośrednio Niderlandy, Francja i Anglia, dla których wojna ta oznaczała daleko

idące skutki zarówno w ich pozycji międzynarodowej, jak i w stosunkach wewnętrznych. Druga wojna północna była ponadto konfliktem odrębnym, ale pozostającym w odpowiedniej relacji w stosunku do zakończonej w 1648 roku wojny trzydziestoletniej w Niemczech, w której duża część uczestników nas interesującej wojny brała również udział. Inna natomiast jej część z tego powodu, że czynnie w tej wojnie nie uczestniczyła, została poniekąd w sposób nieunikniony tym problemem doświadczona.

II

Przygotowania do wojny

1. Pozycja wyjściowa uczestników drugiej wojny północnej (1655–1660).

Pozycja polityczno-prawna uczestników wojny była zróżnicowana. Szwedzi pojmowali działania polityczne niewątpliwie przestrzennie. Ten sposób myślenia oraz prowadzenia polityki miał swoje źródła i motywy tkwiące w tradycji. Idea szwedzkiego *Dominium maris Baltici* u progu czasów wczesnonowożytnych, mająca na celu powstanie terytorialnego imperium wokół wybrzeży Bałtyku, wyrosła w gruncie rzeczy na konieczności zbudowania państwa, które mając oparcie w rozległym terytorium, poddanego wszechstronnej eksploatacji, pozwalała na stworzenie odpowiedniej siły militarnej, zdolnej przeciwstawić się Danii, pojmowanej jako permanentne zagrożenie szwedzkiej egzystencji¹.

Realizacja tego zamiaru, będącego wyrazem szwedzkiej racji stanu, wynikająca z podejmowanych przez Szwecję działań, siłą rzeczy napotkała na sprzeczne z tym przestrzennym celem szwedzkiej polityki interesy Moskwy oraz Rzeczypospolitej. Przywiodło to Szwecję do trwających z różnym natężeniem, począwszy od zajęcia przez Eryka XIV Rewala w 1561 roku, konfliktów z tymi dwoma państwami², które przyniosły Szwedom, poprzez zajęcie Ingrii,

¹ K. Zernack, *Das Zeitalter der Nordischen Kriege von 1558–1809 als frühneuzeitliche Geschichtsepoche*, „Zeitschrift für Historische Forschung” 1973, nr 1, s. 55–79; tenże, *Schweden als europäische Großmacht der frühen Neuzeit*, „Historische Zeitschrift” 1981, nr 232, s. 333–346 (dalej: HZ); M. Roberts, *Gustavus Adolphus. A History of Sweden 1611–1632*, cz. 1, London 1953, s. 6–254; S. Oakley, *War in the Baltic, 1550–1790*, w: *The Origins of War in Early Modern Europe*, red. J. Black, Edinburgh 1987, s. 52–71; R. Frost, *The Northern Wars. Wars. State and Society in Northeastern Europe, 1558–1721*, Harlow 2000, s. 3–12; D. Makiła, *Wokół roku 1814 (Szkielet historyczno-prawny z dziejów politycznych krajów skandynawskich)*, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego” 1982, t. 19, z. 34, s. 45–47.

² W. Hubert, *Wojny bałtyckie*, Gdynia 1939, s. 176–266; W. Tham, *Den svenska utrikespolitikens historia*, I: 2. 1560–1648, Stockholm 1960, s. 18–67, 160–170, 281–305; K. Zernack,

Kexholmu i Inflant³, praktyczną kontrolę wschodnich i południowo-wschodnich wybrzeży Bałtyku. Jednocześnie dążenie do prowadzenia wielkomocarstwowej polityki popchnęło Szwecję do udziału w międzynarodowych zmaganiach, jakie toczyły się na terenie Niemiec, czyli w zachodniej części Bałtyku, zmierzających – poza innymi celami tej polityki – do osłabienia Danii (pokój w Brömsebro, 1645 r.)⁴. Udział w wojnie trzydziestoletniej przyniósł Szwecji pozycję znaczącego mocarstwa, co potwierdzone zostało zdobyczami terytorialnymi w Niemczech (Brema, Werder, Wismar, Pomorze Przednie⁵). Pokoje westfalskie w 1648 roku⁶ zablokowały ponadto armię szwedzką, którą wprawdzie po wojnie demobilizowano i zredukowano w twierdzach niemieckich⁷. Koszty jej utrzymania zaczęły jednak zjadać zasoby szwedzkiego państwa⁸. Abdykacja w 1654 roku królowej

---

Virtus politica im Militärstaat – Strukturprobleme – Gestalt – Geschichte, w: *Festschrift für Klaus von See*, red. Von G.W. Weber, Odense 1988, s. 325–337; S. Lundkvist, *The Experience of Empire: Sweden as a Great Power*, w: *Sweden, s Age of Greatness 1632–1718*, red. M. Roberts, New York 1973, s. 20–57; M. Roberts, *The Swedish Imperial Experience 1560–1718*, Cambridge 1979, s. 1–42; A. Norberg, *Polen i svenskt politik 1617–26*, Stockholm 1974; C. Wejle, *Sveriges politik mot Polen 1630–1635*, Uppsala 1901; R. Frost, *The Northern Wars...*, s. 23–43, 102–142.

³ C. Öhlander, *Bidrag till kannedom om Ingermanlands historia och förvaltning*, I. 1617–1645, Uppsala 1898; W. Tham, *Den svenska utrikespolitikens...*, s. 101–118.

⁴ S. Lundgren, *Johan Adler Salvius. Problem kring freden, krigsekonomien och maktkampen*, Lund 1945, s. 197–215; W. Tham, *Den svenska utrikespolitikens...*, s. 300–306.

⁵ K.-R. Böhme, *Bremisch-Verdische Staatsfinanzen 1645–1676. Die schwedische Krone als deutsche Landesherrin*, Uppsala 1967; B.-Ch. Fiedler, *Die Verwaltung der Herzogtümer Bremen un Verden in der Schwedenzeit 1652–1712. Organisation und Wesen der Verwaltung*, Stade 1987, s. 35 i n.; O. Malmström, *Bidrag till Svenska Pommerns historia 1630–1663*, Lund 1892; tenże, *Bidrag till Svenska Pommerns historia 1653–1660*, Helsingborg 1894; P.-E. Back, *Herzog und Landschaft. Politische Ideen und Verfassungsprogramme in Schwedisch-Pommern um die Mitte des 17. Jahrhunderts*, Lund 1955, s. 48 i n.; H. Backhaus, *Reichsterritorium und Schwedische Provinz. Vorpommern unter Karl XI. Vormünder (1660–1672)*, Göttingen 1969, s. 27 i n.

⁶ S. Lundkvist, *Säkerhet och Fred. Kring den westfalska fredens problematik*, w: *Utrikespolitik och historia. Studier tillägnande Wilellm M. Calgren den 6 maj 1987*, Stockholm 1987, s. 163–173; tenże, *Die schwedischen Kriegs- und Friedenziele 1632–1648*, w: *Krieg und Politik 1618–1648. Europäische Probleme und Perspektiven*, red. K. Repgen, München 1988, s. 219–240; tenże, *Die schwedischen Friedenskonzeptionen und ihre Umsetzung in Osnabrück*, w: *Der Westfälische Friede. Diplomatie-politische Zäsur-kulturelles Umfeld-Rezeptionsgeschichte*, red. H. Duchhardt, München 1998, s. 349–359; W. Tham, *Den svenska utrikespolitikens...*, s. 349–369; K.-R. Böhme, *Die sicherheitspolitische Lage Schwedens nach dem Westfälischen Frieden*, w: *Der Westfälische Frieden von 1648. Wende in der Geschichte des Ostseeraums*, red. H. Wernicke, H.-J. Hacker, Hamburg 2001, s. 31–46.

⁷ T. Lorentzen, *Die schwedische Armee im dreissigjährigen Kriege und ihre Abdankung*, Leipzig 1894, s. 184–199.

⁸ H. Langer, *Schwedische Friedenskonzeptionen und praktischer Friede im Jahrzent nach dem Dreißigjährigen Krieg*, w: *Zwischenstaatliche Friedenswahrung im Mittelalter und Früher Neuzeit*, red. H. Duchhardt, Köln 1991, s. 131–152; B.R. Kroener, „Der Krieg hat ein Loch...“ *Überlegungen zum Schicksal demobilisierter Söldner nach dem Dreißigjährigen Krieg*,

Krystyny⁹, która przekazała tron swojemu kuzynowi, Karolowi Gustawowi, dawnemu wodzowi szwedzkiemu z czasów wojny trzydziestoletniej, niosła zapowiedź zmian w szwedzkiej polityce. Zaczęto spodziewać się przystąpienia Szwedów do rozpoczętej w 1654 roku wojny Moskwy z Rzeczpospolitą¹⁰. Jedynym wówczas stawianym pytaniem było czy kierunkiem agresji Szwecji stanie się Moskwa, czy też Rzeczpospolita?¹¹

W przeciwieństwie do Szwedów dwór polski myślał defensywnie, chociaż rozległość państwa także narzucała przestrzenny sposób myślenia, dodatkowo bardzo zróżnicowany pod względem kulturowym. Defensywność ówczesnej polityki dworu warszawskiego wynikała jednak niewątpliwie ze skomplikowanej sytuacji, w jakiej znalazła się Rzeczpospolita. Rozpoczęta w 1648 roku wojna domowa z Kozaczyzną trawiła jej zasoby. Atak moskiewski na Rzeczypospolitą, rozpoczęty w 1654 roku, przyniósł okupację przez agresora województw północno-wschodnich, zbliżając się w 1655 roku do Wilna. Próbując zażegnać niebezpieczeństwo uderzenia z dwu stron, dwór polski podejmował szeroką akcję dyplomatyczną, także w Szwecji, starając się rozpoznać sytuację w sprawie ewentualnych zamiarów Sztokholmu¹². Państwa zewnętrzne, Habsburgowie, Siedmiogród, Dania, ale także liczne państwa niemieckie, przyjęły postawę

---

w: *Der Westfälische Friede. Diplomatie-politische Zäsur-kulturelles Umfeld-Rezeptionsgeschichte*, red. H. Duchhardt, München 1998, s. 611–612.

⁹ M. Roberts, *Queen Christina and the General Crisis of the 17th Century*, w: tenże, *Essays in Swedish History*, London 1968, s. 111–137.

¹⁰ G. Wittrock, *Karl X Gustaf i Polen. Krigsmålet och alianserna*, Karolinska Förbundets Årsbok (dalej: KFÅ) 1920, s. 4–49; B. Kentschynskyj, *Karl X Gustaf inför krisen i öster 1654–1655*, KFÅ 1956, s. 81–91; N. Edén, *Grunderna för Karl Gustafs anfall på Polen*, *Historisk tidskrift*, t. 26, 1906, s. 5–45; T. Nowak, *Geneza agresji szwedzkiej, Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej*, t. 1, Warszawa 1957, s. 83–132; B. Åsard, *Upptakten till Karl X Gustavs anfall mot Polen 1655. Till frågan och krigets mål och medel*, w: KFÅ 1970, s. 7–56.

¹¹ B. Kentschynskyj, *Karl X Gustaf...*, s. 41–67; T. Nowak, *Geneza agresji...*, s. 83–132; J. Wimmer, *Przegląd operacji w wojnie polsko-szwedzkiej 1655–1660*, w: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer, Warszawa 1973, s. 131–137; B. Åsard, *Upptakten till Karl X Gustavs...*, s. 11–16.

¹² L. Kubala, *Wojna szwedzka w roku 1655 i 1657*, Lwów 1913, s. 27–41, 49–69; A. Walewski, *Historia wyzwolenia Polski za panowania Jana Kazimierza 1655–1660*, t. 1, Kraków 1866, s. 30–66; T. Nowak, *Geneza agresji...*, s. 114–122; D. Makiła, *Między Welawą a Królewcem 1657–1701. Geneza Królestwa w Prusach (Königtum in Preußen)*. Studium historyczno-prawne, Toruń 1998, s. 23–25; B. Szymczak, *Wierność czy odstępstwo? Dylematy polityki brandenburskiej w przededniu potopu szwedzkiego*, w: *Stosunki polsko-niemieckie w XVI–XVIII wieku*, red. J. Wójcicka, Kielce 2002, s. 143–154.

wyczekującą¹³. Podobnie było ze Stanami Generalnymi Niderlandów¹⁴. W tym kontekście, dwór warszawski, niedysponujący zbyt dużą ilością regularnego wojska, był nie tylko w swoich działaniach, ale przede wszystkim w planowaniu, rozdwojony i zdezorientowany. Powstała doraźnie w obliczu zagrożenia wojną doktryna działania oparta była na przeczekaniu, które pozwolić miało na zebranie sił zdolnych do odparcia przede wszystkim najazdu moskiewskiego¹⁵. Na dworach europejskich zaczęło powstawać mimowolne wrażenie, że Rzeczpospolita nie będzie zdolna przeciwstawić się uderzeniu z wielu stron.

Szczególną jedynie aktywność, co wynikało z naturalnego układu względem Rzeczypospolitej, jakim była zależność z tytułu lenna pruskiego, wykazywał dwór berliński. Elektor brandenburski, Fryderyk Wilhelm zdawał sobie sprawę, że Rzeczpospolita jest w trudnym położeniu, a kto wie czy nie w sytuacji bez wyjścia¹⁶. Wnioskował, że terytoria leżące nad wybrzeżem Bałtyku, w tym księstwo pruskie, staną się z pewnością terenem działań wojennych, co jednoznacznie wynikało z przebiegu dyplomatycznej gry między Warszawą a Sztokholmem, w kręgu której władca brandenburski się znalazł¹⁷. Elektor znajdując się

¹³ A. Walewski, *Historia wyzwolenia...*, t. 1, Kraków 1866, s. 80–94; Z. Wójcik, *Stosunki polityczne polsko-austriackie w drugiej połowie XVII wieku*, „Sobótka” 1983, z. 4, s. 489–490; K. Piwarski, *Rywalizacja francusko-austriacka o wpływy w Rzeczypospolitej w latach 1655–1660*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej*, t. 1, Warszawa 1957, s. 379–420.

¹⁴ E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm. Der Große Kurfürst von Brandenburg. Eine politische Biographie. Erster Teil: 1620–1660*, s. 298–302.

¹⁵ R.I. Frost, *After the Deluge: Poland-Lithuania and the Second Northern War 1655–1660*, Cambridge 1993, s. 32–46; R. Damus, *Der erste nordische Krieg bis zur Schlacht bei Warschau*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins“ 1884, z. 12, s. 2–23.

¹⁶ B. Wachowiak: *Polityka Brandenburgii-Prus wobec Polski w latach 1618–1763*, „Roczniki Historyczne” 1983, t. 49, s. 49–89 (dalej: RH); tenże, *Die schwedisch-polnischen Konflikte und die brandenburgischen Kurfürsten im Herzogtum Preussen in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, „Forschungen zur Brandenburgisch-Preußische Geschichte”, Neue Folge, 1991, t. 1, z. 2, s. 145–159.

¹⁷ *Zur Geschichte der hohenzollernschen Souveränität in Preußen. Diplomatischer Briefwechsel des Königs Karl Gustav von Schweden und des Gesandten Christoph Karl von Schlippenbach aus den Kriegsjahren 1654–57*, red. A. von Schlippenbach, Berlin 1906, s. 13–44 (dalej: Schlippenbach); *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der inneren Politik des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, t. VI, red. B. Erdmannsdörffer, Berlin 1872, s. 663–698 (dalej: UA VI); UA VII, red. B. Erdmannsdörffer, Berlin 1877, s. 360–377; UA VII, red. B. Erdmannsdörffer, Berlin 1877, s. 359–377; UA XXIII, 1, red. M. Hein, Berlin 1929, s. 170–234; L. Kubala, *Wojna szwedzka...*, s. 53–54; tenże, *Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657*, Lwów 1917, s. 191–194; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, cz. 1, s. 288–292; G. Droysen, *Geschichte der preußischen Politik*, cz. 3: *Der Staat des großen Kurfürsten*, t. 2, Leipzig 1871, s. 141–153; D. Makilla, *Między Welawą a Królewcem...*, s. 23–26; M. Hein, *Johann von Hoverbeck. Ein Diplomat Leben aus der Zeit der Grossen Kurfürsten*, Königsberg 1925, s. 74–76; B. Szymczak, *Stosunki Rzeczypospolitej z Brandenburgią i Prusami książęcymi w latach 1648–1658 w opinii i działaniach szlachty koronnej*, Warszawa 2002, s. 103–138. Po stronie szwedzkiej postrzegano

w trudnej sytuacji grał na zwłokę, ale wsparty opinią swoich doradców¹⁸ podjął przygotowania do wojny, udając się osobiście do Prus Książęcych, niezależnie od tego, po której stronie miały w niej uczestniczyć¹⁹.

Określone zainteresowanie sprawami północnymi przejawiał również dwór habsburski. Trudno go było podejrzewać o troskę, ale ewentualny rozpad Rzeczypospolitej był brany w Wiedniu pod uwagę²⁰. Pytanie, kto wypełniłby tę lukę, nie było, bo nie mogło być, dla Habsburgów bynajmniej obojętne. Zajęcie przez Szwedów ujścia Wisły i Pregoty, które domykałoby władztwo Szwedów na południu Bałtyku, niesłoby wzrost ich znaczenia, zwiększałoby ich kontrolę nad handlem, zakłócając układ sił w tej części Europy, z możliwością oddziaływania na stosunki w Niemczech. Niemniej jednak cesarz przyjął początkowo postawę bierną, ale wyczuloną na rozwój sytuacji²¹. Podobnie było z Siedmiogrodem, reaguującym na sprawy polskie w zależności od postępowania Wiednia, ale również postrzegającego możliwości uzyskania korzyści w przypadku ewentualnego konfliktu, bądź też osłabienia Rzeczypospolitej²².

Ewentualne zaangażowanie się Szwecji w sprawy polskie budziło również zainteresowanie dworu kopenhaskiego. W przypadku uwikłania się Szwedów w dłuższy trwający konflikt, liczył on na ugranie w dogodnej dla siebie sytuacji,

---

Brandenburgię jako potencjalnie niebezpiecznego przeciwnika, co uzasadniało zabiegi dyplomacji szwedzkiej wobec Berlina. S.I. Olofsson, *Efter Westfaliska freden. Sveriges yttre politik 1650–1654*, Stockholm 1957, s. 66 i n.

¹⁸ Protokoll des Geheimen Rathes, Cölln a. Sp. 24.II./6.III.1655, *Protokolle und Relationen des Brandenburgischen Geheimen Rates aus der Zeit des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, red. O. Meinardus, t. 5: *Von 1655–1659*, Leipzig 1907, nr 4; zob. także Protokoll z 15./25. Februar 1655, w: tamże, nr 1; B. Erdmannsdörffer, *Graf Georg Friedrich von Waldeck. Ein preussischer Staatsmann im 17. Jahrhundert*, Berlin 1869, s. 306–314; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, cz. 1, s. 288–292; K. Piwarski, *Stosunki polsko-brandenburskie a sprawa polska w czasie pierwszej wojny północnej*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej 1655–1660...*, t. 1, s. 423–425.

¹⁹ E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, cz. 1, s. 169–180, 185–283, 294–296; B. Wachowiak, *Polityka Brandenburgii-Prus...*, s. 63–64.

²⁰ A.F. Pribram, *Franz Paul Freiherr von Lisola 1613–1674 und die Politik seiner Zeit*, Leipzig 1894, s. 78–80; A. Walewski, *Historia wyzwolenia...*, s. 147–148.

²¹ A. Walewski, *Historia wyzwolenia...*, s. 149–157; A.F. Pribram, *Franz Paul Freiherr von Lisola...*, s. 80–85; K. Piwarski, *Rywalizacja francusko-austriacka o wpływy w Rzeczypospolitej w latach 1655–1660*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej...*, t. 1, s. 383–384; F. Haller, *Franz von Lisola, ein österreichischer Staatsmann des 17. Jhts.*, „Preussischer Jahrbücher” 1892, t. 29, s. 516–549; F. Hirsch, *Der österreichische Diplomat Franz von Lisola und seine Tätigkeit während des nordischen Krieges in den Jahren 1655–1660*, HZ, NF, 1888, t. 24, s. 468–498.

²² L. Kubala, *Wojna szwedzka...*, s. 244–249; tenże, *Wojna brandenburska...*, s. 124–136.

pewnych korzyści kosztem stron konfliktu, zwłaszcza Szwecji²³. Z kolei interesy handlowe były zasadniczym motywem zainteresowania ewentualnym konfliktem i jego następstwami przez Stany Generalne Niderlandzkie, które były przeciwne wzrostowi szwedzkiej potęgi²⁴.

2. Motywy działań uczestników konfliktu. Motywy, które związane były z rozpoczęciem wojny odnosiły się zarówno do celów bliższych, jak i dalszych, przy czym szczególnie znaczenie miały motywy działania Szwecji, jako bezpośredniego agresora. Inną sprawą były motywy działania jej kolejnych uczestników, którzy najczęściej do wojny byli wciągani, jak elektor brandenburski, dla którego wojna ta stanowiła niezwykle ważny środek polityczny, względnie tych z pozostałych uczestników wojny, którzy przystępowali do niej kierując się własnymi kalkulacjami, jak Habsburgowie czy Rakoczy – książę siedmiogrodzki. Motywy przyszłych uczestników wojny stanowić mogą jednak odrębną kwestię.

Najistotniejsze wydają się jednak motywy czynnika najbardziej dynamicznego w całej tej konfiguracji, a mianowicie Szwecji jako głównego protagonisty konfliktu. Ekspansja terytorialna była od lat dominantą szwedzkiej polityki. W tym konkretnym przypadku, jako główny cel swojego działania podejmując zamiar agresji na Rzeczypospolitą, Szwedzi wskazywali na zajęcie polskich wybrzeży, wliczając w to Prusy Książęce. Cel ten był oczywistym zadaniem minimum planowanej wojny²⁵. Wykorzystanie sprzyjającego momentu, jakim były trudności Rzeczypospolitej, popychała dwór sztokholmski do przyspieszonego działania. Postępy wojsk moskiewskich, które zaatakowały w 1654 roku Rzeczypospolitą i zajęły duże połacie Wielkiego Księstwa Litewskiego, przyspieszyły, jak się uznaje, szwedzkie decyzje o rozpoczęciu wojny z Rzeczypospolitą, by zdążyć wziąć udział w jej łatwym – jak się spodziewano – rozbiórce²⁶.

Jednym z ważniejszych motywów rozszerzania się również szwedzkiej ekspansji terytorialnej, zwłaszcza na południu Bałtyku, którego celem było zagarnięcie terytoriów należących do Rzeczypospolitej wraz z Kurlandią (na podobnej

²³ L. Kubala, *Wojny duńskie i pokój oliwski 1657–1660*, Lwów 1922; G. Landberg, *Den svenska utrikespolitikens historia*, I: 3, 1648–1697, Stockholm 1953, s. 101–105, 122.

²⁴ H.H. Rowen, *John de Witt, Grand Pensionary of Holland, 1625–1672*, Princeton N.Y. 1978, s. 303–333; Ch.R. Boxer, *The Dutch Seaborn Empire 1600–1800*, London 1965.

²⁵ G. Wittrock, *Karl X Gustaf i Polen...*, s. 6–8.

²⁶ B. Kentschynskyj, *Karl X Gustaf...*, s. 112–116; T. Nowak, *Geneza agresji...*, s. 83–132; H. Landberg, *Karl X Gustaf inför polska kriget*, w: *Carl X Gustaf inför polska kriget. Kungamakt och statsfinansen 1655*, red. A. Stade, Stockholm 1969, s. 143–164.

zasadzie, jak wcześniej stało się to z Inflantami) była kwestia rozwiązania problemów żywnościowych Szwecji²⁷. Ponadto prowincje te – ze względu na możliwość obciążenia handlu dokonywanego Wisłą i Pregołą – stanowić mogły również znakomite źródło dochodu – co znano z lat 1629–1635, kiedy Szwedzi okupowali kilkanaście pruskich portów, zyskując z tego środki na finansowanie wojny w Niemczech²⁸.

Uruchomienie armii szwedzkiej, zaległej po wojnie trzydziestoletniej w twierdzach, głównie niemieckich, generującej duże koszty jej utrzymania, stwarzały okazję do ich przeniesienia, nawet w przypadku poczynienia dodatkowych zaciągów na nową wojnę, na teren przeciwnika. Agresja na Rzeczpospolitą, oprócz spodziewanych zdobyczy terytorialnych, miała także rozładować obciążenia finansowe, dając natomiast możliwość powiększenia zasobów finansowych i materialnych w drodze spodziewanych łupów. Pozwalała również rozładować piekącą szwedzką szlachtę, a zwłaszcza magnaterię przedsięwzięty jeszcze za rządów królowej Krystyny, program redukcji dóbr²⁹.

Jako *casus belli* szwedzkiej polityki, opartej na wyżej określonych zamiarach, służyć miały pretensje dynastyczne, związane z tytularnymi roszczeniami polskiej linii Wazów do tronu szwedzkiego. W realność realizacji tych pretensji można było nawet ówczesnie powątpiewać, niemniej jednak w kategoriach politycznych, każdy pretekst pozwalający wystąpić z roszczeniami może zawsze być traktowany jako dobry³⁰. O niuansach tych wiedziano dobrze zarówno w Warszawie, jak i Sztokholmie. Nieprzypadkowo tuż przed wojną toczyły się w tej sprawie negocjacje w Lubece (1651–1653)³¹, a ich upadek stanowił dobry pretekst do rozpoczęcia wojny, mającej problem ten uporządkować.

²⁷ J. Kunisch, *Der Nordische Krieg von 1655–1660 als Parabel frühneuzeitlicher Staatenkonflikte*, w: *Rahmenbedingungen und Handlungsspielräume europäischer Außenpolitik im Zeitalter Ludwigs XIV.*, red. H. Duchhardt, Berlin 1991, s. 9–16; T. Nowak, *Geneza agresji...*, s. 88–90.

²⁸ E. Wendt, *Det svenska licentvsäendet i Preussen 1627–1635*, Uppsala 1933.

²⁹ S. Dahlgren, *Karl X Gustav och reduktionen*, Uppsala 1964; A. Munthe, *Studien i drottning Kristinas och reduktionens historia*, Stockholm 1971; A. Loit, *Kampen om feodalrättan. Reduktioner och domänpolitiken i Estland 1655–1710*, Uppsala 1975, s. 66–90; K. Ågren, *The reduktion*, w: *Sweden's Age of Greatness 1632–1718*, red. M. Roberts, London 1973, s. 237–264.

³⁰ J. Kunisch, *Der Nordische Krieg...*, s. 9–16; L. Kubala, *Wojna szwedzka...*, s. 20–27; C.J. Friedrich, *Das Zeitalter des Barock. Kultur und Staaten Europas im 17. Jahrhundert*, Stuttgart 1954, s. 256–280.

³¹ L. Kubala, *Wojna szwedzka...*, s. 22–23; T. Nowak, *Geneza agresji...*, s. 104–109; T. Ciesielski, *Kongresy pokojowe w Lubece w latach 1651–1653*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2007, s. 67–80.

Motywy wojny, wiążącym się z poprzednim, o istotnym jeszcze w XVII wieku znaczeniu, co na linii Sztokholm–Warszawa stanowiło od wielu lat problem bynajmniej niezadawniony, była kwestia religijna. Odwoływanie się do argumentów religijnych w polityce, a zwłaszcza poszukiwania jej motywów w ramach porządkowania sceny politycznej, zawierała z pewnością po stronie szwedzkiej myśl o dążeniu do wyeliminowania zagrożenia ze strony katolickiej Rzeczypospolitej, jak ją ówczesnie w większości w Europie postrzegano³².

3. Instrumenty polityki w czasie przygotowań do wojny. Szczególnie wy-sublimowane instrumenty polityki ekspansji zastosowali Szwedzi. Obejmowały one negocjacje dyplomatyczne, rokowania dwustronne, misje dyplomatyczno-szpiegowskie, demonstracje siły, podstęp, szantaże i przymuszenia (celem skłonienia do określonych zachowań), zbrojenia. Zmierzały one do rozpoznania sytuacji, ale przede wszystkim kształtowały odpowiedni klimat mający sprzyjać potrzebie działań wojennych, jak również stworzyć odpowiednie ich uzasadnienie³³.

Nikłe rezultaty kongresu w Lubece w 1653 roku, na którym nie doszło do porozumienia między Rzeczpospolitą a Szwecją w sprawie roszczeń dynastycznych, skłoniły Szwedów do bezpośrednich działań dyplomatycznych przeciwko Rzeczypospolitej. Szczególne znaczenie miały szwedzkie misje dyplomatyczne w Brandenburgii i Siedmiogrodzie, zmierzające do skłonienia obu państw do udziału w wojnie po stronie szwedzkiej³⁴. Dla Szwedów dodatkowo istotna była przynajmniej bierna postawa elektora wobec zamiaru Szwedów przejścia ich wojsk przez dziedziny brandenburskie w planowanym ataku na Rzeczpospolitą od strony Wielkopolski³⁵. Skala i różnorodność środków nacisku, czy też perswazji, zastosowana przez dyplomację szwedzką, zwłaszcza w stosunku do Berlina, była niezwykle bogata. Oszczędnie jednak Szwedzi szermowali tym, co

³² J. Burkhardt, *Konfession als Argument in den zwischenstaatlichen Beziehungen. Friedenschancen und Religionskriegsgefahren in der Entspannungspolitik zwischen Ludwig XIV. und dem Kaiserhof*, w: *Rahmenbedingungen und Handlungsspielräume europäischer Außenpolitik im Zeitalter Ludwigs XIV.*, red. H. Duchhardt, Berlin 1991, s. 135–154.

³³ L. Tersmeden, *Carl X Gustafs armé*, w: *Carl X Gustafs armé*, red. A. Stade, Stockholm 1979, s. 9–275; H. Landberg, *Krig på kredit*, w: *Carl X Gustaf inför polska kriget. Kungamakt och statsfinanserna 1655*, red. A. Stade, Stockholm 1969, s. 1–142; N. Edén, *Schlippenbachs besickingning till Tyskland, Historiska studier tillägnande Harald Hjärke*, 1908, s. 311–351.

³⁴ S. Carlsson, J. Rosén, *Svensk Historia, I. Tiden före 1718*, Stockholm 1962, s. 581–582; G. Landberg, *Den svenska utrikes politikens historia*, I: 3, 1648–1697, Stockholm 1952, s. 90, 93–94; T. Nowak, *Geneza agresji...*, s. 83–132; L. Kubala, *Wojna szwedcka...*, s. 190–194.

³⁵ L. Kubala, *Wojna szwedcka...*, s. 63–64.

Fryderyka Wilhelma najbardziej interesowało, wyłuszczeniem swoich zamiarów wobec księstwa pruskiego³⁶.

Istotną rolę w przygotowaniach szwedzkich odgrywały instrumenty propagandowe oraz doktrynalne, mające uzasadniać szwedzkie działania (pozyskanie dla szwedzkiej polityki znanych osób, jak chociażby Hermanna Conringa czy Jana Amosa Komensky'ego), którzy włączyli się swoją działalnością w politykę propagandy dworu sztokholmskiego.

III

Przebieg wojny

Wojna północna, podobnie jak zamiary jej uczestników, była w swoim przebiegu zmienna. Polski teatr działań wojennych nieustannie Szwedów zaskakiwał. Powodowało to zmiany w ich działaniach militarnych oraz konieczność ciągłej reorganizacji środków prowadzenia polityki, jaką było wojsko³⁷. Wojna przyniosła również nieoczekiwane wysokie łupy dóbr materialnych i kultury³⁸, a nade wszystko powodowała zmiany w celach politycznych. Z konfliktu lokalnego, jaką wojna rozpoczęta w 1655 roku miała być w swoich intencjach, przerodziła się w konflikt regionalny, a nawet, biorąc pod uwagę mediacyjną rolę niektórych państw, jak chociażby Francji, ponadregionalny, czego z pewnością Szwedzi się nie spodziewali, a co też jest częstym udziałem wielu agresorów.

Szwedów zaskoczyła początkowo łatwość zajęcia Polski. Cofanie się wojska³⁹, nieudacznie przeprowadzone przez stronę polską bitwy⁴⁰, kapitulacje całych

³⁶ E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, cz. 1, s. 287–288; Schlippenbach, 23, 28–31, 34–35; S. Pufendorf, *De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni Electoris Brandenburgici commentariorum libri 19*, Berlin 1695, s. 5 (dalej: Pufendorf, F. V); M. Philippson, *Der Grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, t. 1, Berlin 1897, s. 2, 185–198.

³⁷ K. Reppen, *Kriegslegitimationen in Alteuropa. Entwurf einer historischen Typologie*, HZ 1985, t. 241, s. 21–49.

³⁸ Zob. W. Tomkiewicz, *Zniszczenia wojenne w dziedzinie kultury*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej*, t. 2, Warszawa 1957, s. 435–450; *Straty bibliotek i archiwów polskich podczas szwedzkiego „potopu” 1655–1660*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej*, t. 2, Warszawa 1957, s. 451–480.

³⁹ J. Wimmer, *Przegląd operacji...*, s. 137–157; L. Kubala, *Wojna szwedzka...*, s. 109–113; S. Herbst, *Wojna obronna 1655–1660*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej*, t. 1, Warszawa 1957, s. 53–63.

⁴⁰ T. Nowak, *Operacja krakowska króla Karola X Gustawa 17 IX – 9 X 1655*, w: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer..., s. 207–258; M. Wagner, *Bitwa pod Żarnowem 16 września 1655 roku*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku...*, s. 153–164; L. Kubala, *Wojna szwedzka...*, s. 109–110, 115–116.

województw⁴¹, szybkie zajęcie jednej i drugiej stolicy państwa⁴², wchodzenie na służbę szwedzką regularnego wojska⁴³, poddawanie się twierdz⁴⁴, próby tworzenia unii z nimi, jak w przypadku Litwy Janusza Radziwiłła⁴⁵, a wreszcie pomysł koronacji Karola Gustawa na króla polskiego – skoro posiadacz korony uciekł z kraju⁴⁶ – stały się treścią kampanii 1655 roku Szwedzi zamiast odciąć od Polski Prusy, jak pierwotnie zamierzali, znaleźli się w Krakowie i na Podhalu. Do Prus pociągnęli dopiero późną jesienią 1655 roku⁴⁷, kończąc kampanię zhołdowaniem Fryderyka Wilhelma w księstwie pruskim w traktacie królewieckim z 17 stycznia 1656 roku⁴⁸. Z twierdz pruskich nie zajęli Gdańska, co z czasem obróciło się przeciwko nim⁴⁹.

Rewizji w działaniach Szwedów w stosunku do ich zamiarów uległ przede wszystkim sposób prowadzenia wojny w Polsce. Nie załatwiwszy wszystkiego w 1655 roku, rychło przekonali się, że tak jak łatwo dokonali ewidentnego Blietzkriegu, tak szybko zostali zmuszeni do przyjęcia rozgrywanej na wielkich przestrzeniach wojny manewrowej, na co nie byli przygotowani⁵⁰, realizowanej

⁴¹ L. Kubala, *Wojna szwedzka...*, s. 70–91, 94–104, 116, 132–140; R.I. Frost, *After the Deluge*, s. 46–47; W. Majewski, *Poddawanie się Szwedom w Koronie w 1655 roku*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku...*, s. 105–120.

⁴² L. Kubala, *Wojna szwedzka...*; T. Nowak, *Operacja krakowska...*, s. 207–258.

⁴³ L. Kubala, *Wojna szwedzka...*, s. 115–116, 133–136.

⁴⁴ Tamże, s. 70–146; S. Herbst, *Wojna obronna...*, s. 53–66.

⁴⁵ L. Kubala, *Wojna szwedzka...*, s. 87–91; R.I. Frost, *After the Deluge...*, s. 41–51; H. Wisner, *Rok 1655 na Litwie: pertraktacje ze Szwecją i kwestia wyznaniowa*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1981, nr 26, s. 83–102; T. Wasilewski, *Zdrada Janusza Radziwiłła w 1655 r. i jej wyznaniowe motywy*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1973, nr 18, s. 125–146; K. Kossarzecki, *Szlachta litewska wobec panowania szwedzkiego i moskiewskiego w okresie załamania Rzeczypospolitej przełomu 1655 i 1656 roku*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej...*, s. 277–302.

⁴⁶ L. Kubala, *Wojna szwedzka...*, s. 145–147.

⁴⁷ Tamże, s. 211–222; S. Herbst, *Wojna obronna...*, s. 53–67.

⁴⁸ UA VII, red. B. Erdmannsdörffer, Berlin 1877, s. 453–513; UA XXIII, 1, red. M. Hein, Berlin 1929, s. 244–280; F. Bosse, *Zur diplomatischen Vorgeschichte des Königsberger Vertrages auf Grund einer kritischen Vergleichung von Samuel Pufendorfs schwedischen und brandenburgischen Berichte unter einander und mit den Acten*, Berlin 1887; G. Wittrock, *Fördraget i Königsberg och dess förhistoria*, KFÅ, 1921, s. 1–55; Geheime Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, Staatsverträge Schweden, Nr. 5–7 (M) (dalej GStA PK); Pufendorf, F. V., s. 5, 71–73; Th. von Moerner, *Kurbrandenburgs Staatsverträge*, nr 105–107 (dalej: Moerner).

⁴⁹ L. Kubala, *Wojna szwedzka...*, s. 274–293, wszędzie; L. Kubla, *Wojna szwedzka...*, s. 214, 224, 324–330; E. Cieślak, *Wojskowo-polityczne i gospodarcze znaczenie Gdańska w wojnie polsko-szwedzkiej 1655–1660*, w: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer..., s. 358–381.

⁵⁰ R.I. Frost, *The Northern Wars...*, s. 172–173; tenże: *Potop a teoria rewolucji militarnej*, w: *Rzeczpospolita w latach potopu*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996, s. 159–163; M. Nagielski, *Koncepcje prowadzenia działań przeciwko Szwedom w dobie potopu w latach 1655–1660*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku...*, s. 165–182; A.A. Majewski, *Działania wojenne w Księstwie Kurlandii i Semigalii w latach*

w dodatku w wariacie od zaczepno-defensywnego (jeszcze w 1656 i 1657 r.)⁵¹, defensywnego (w 1658 r.)⁵², po praktycznie pozycyjno-defensywny (w 1659 i 1660 r.)⁵³. Wojna, a przede wszystkim sposób jej prowadzenia, w której nie zostały zrealizowane zasadnicze cele polityczne, jakie zakładano przed jej rozpoczęciem, spowodowały zmianę jej funkcji. Warunkiem utrzymania się Szwedów w wojnie i próbami jej rozstrzygnięcia dla siebie stało się przede wszystkim okupowanie się Fryderykowi Wilhelmowi koncesjami terytorialnymi (odstąpienie mu Wielkopolski oraz nadanie Warmii w lenno w traktacie malborskim z 26.06.1656 r.⁵⁴) czy politycznymi (uznanie jego suwerenności w Prusach Książęcych i w Warmii w traktacie labiawskim z 20.11.1656 r.⁵⁵). Drugim sposobem stało się tworzenie układów w sprawie rozbioru części polskiej Rzeczypospolitej (układ w Radnot z 6.12.1656 r.)⁵⁶. Prowadzenie wojny przestało być dla Szwedów środkiem osią-

1658–1660, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku...*, s. 225–246.

⁵¹ L. Kubala, *Wojna szwedzka...*, s. 274–293, 316–335; tenże, *Wojna brandenburska...*, s. 66–103, 124–184, 217–233; A. Neuber, *Das schwedisch-polnische Krieg und die österreichische Politik (1655–1657)*, Prag 1915; A. Walewski, *Historia wyzwolenia...*, t. 1., s. 171–299, 339–346; E. Opitz, *Österreich und Brandenburg in Schwedisch-Polnischen Krieg 1655–1660. Vorbereitung und Durchführung der Feldzüge nach Dänemark und Pommern*, Boppard/Rhein 1969, s. 1–19; S. Herbst, *Wojna obronna...*, s. 70–109; R.I. Frost, *The Northern Wars...*, s. 173–178; A. Przyboś, *Stefan Czarniecki w latach „Potopu” 1655–1660*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej 1655–1660*, t. 2, Warszawa 1957, s. 119–179; J. Teodorczyk, *Wyprawa zimowa Czarnieckiego 1–20 II 1656 r. Bitwa pod Gołębim*, w: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer..., s. 259–295; S. Herbst, *Trzydniowa bitwa pod Warszawą 28–30 VII 1656 r.*, w: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer..., s. 137–157; K. Przyboś, *Operacja zimowo-wiosenna Karola X Gustawa w 1656 roku na ziemi przemyskiej*, w: *Rzeczpospolita w latach potopu...*, s. 179–200; J. Wojtasik, *Wojna szarpana Stefana Czarnieckiego w dobie potopu szwedzkiego (1655–1660)*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku...*, s. 183–200.

⁵² L. Kubala, *Wojny duńskie...*, s. 25–61; S. Herbst, *Wojna obronna...*, s. 109–113.

⁵³ S. Herbst, *Wojna obronna...*, s. 113–118; L. Podchorodecki, *Kampania 1659 r. w Prusach Królewskich*, w: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer..., s. 331–357; J. Wimmer, *Przegląd operacji...*, s. 331–357; L. Kubala, *Wojny duńskie...*, 174–221, 258–271.

⁵⁴ GStA PK, Staatsverträge Schweden, nr 12–16 (M); Moerner, nr 109–111; Pufendorf, F. V., 6 & 21–29; UA VII, red. B. Erdmannsdörffer, Berlin 1877, s. 545–618; UA XXIII, 1, red. M. Hein, Berlin 1929, s. 298–318; G. Wittrock, *Marienburg och Labiau*, KFÅ, 1922, s. 34–68; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm*, cz. 1, s. 334–336; L. Kubala, *Wojna brandenburska...*, s. 331–335; B. Erdmannsdörffer, *Graf Georg Friedrich...*, s. 376–384.

⁵⁵ GStA PK, Staatsverträge Schweden, nr 22–23 (M); Moerner, nr. 15a–15b; Pufendorf, F. V., 6, & 45–46; UA VIII, red. B. Erdmannsdörffer, Berlin 1884, s. 86–112, 116–133; UA XXI-II, 1, red M. Hein, Berlin 1929, s. 322–388; G. Wittrock, *Marienburg och Labiau...*, s. 72–116; D. Makiła, *Między Welawą a Królewcem...*, s. 33–34, 61–103; H. Quaritsch, *Souveränität. Entstehung und Entwicklung des Begriffs in Frankreich und Deutschland vom 13. Jahrhundert bis 1806*, Berlin 1986, s. 85–88.

⁵⁶ G. Wittrock, *Karl X Gustaf i Polen...*, s. 30–33; L. Kubala, *Wojna brandenburska...*, s. 131–133; A. Neuber, *Das schwedisch-polnische Krieg...*, s. 8; E. Opitz, *Österreich und Brandenburg...*

gania celów, ale jej toczenie sprowadziło się na terenie Rzeczypospolitej głównie do obrony własnych pozycji, albowiem z wojny tej nie było dobrego wyjścia. Przystąpienie do wojny Austrii, która przysłała na okres wojny wielotysięczne posiłki⁵⁷ oraz Moskwy, która zaatakowała Szwedów w Inflantach, Ingermanlandii, Karelii i Finlandii⁵⁸, wysłanie posiłków przez chana tatarskiego, co osadziło w miejscu Kozaków chętnych początkowo do akcji z Karolem Gustawem⁵⁹, ataku w 1657 roku Danii na Holsztyn, co spowodowało wyciągnięcie Karola Gustawa z Polski⁶⁰, a wreszcie dyplomatycznego i politycznego nacisku, w tym również groźnych dla Szwedów akcji floty niderlandzkiej w 1656, 1658 i 1659 roku oraz angielskiej w tym samym roku⁶¹, a także wyeliminowanie z paktu mającego za cel przeprowadzenie rozbioru Rzeczypospolitej Rakoczego (1657 r.) oraz zmiana frontu po stronie Fryderyka Wilhelma, wielkiego pragmatyka w tej wojnie (nastąpiło to po traktatach w Welawie z 19.09.1657 r.⁶² i Bydgoszczy z 6.11.1657 r.)⁶³

s. 3–4, 9–10; A.F. Pribram, *Franz Paul Freiherr von Lisola*, s. 78–80; R.I. Frost, *After the Deluge...*, s. 85; M. Stangreciuk, *Traktat w Radnot (6 grudnia 1656) jako pierwsza próba rozbioru ziem Rzeczypospolitej: przyczyny, realizacja*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów...*, s. 215–224.

⁵⁷ A.F. Pribram, *Franz Paul Freiherr von Lisola...*, s. 118–123; E. Opitz, *Österreich und Brandenburg...*, s. 1–52; L. Kubala, *Wojna brandenburska...*, s. 104–124; tenże: *Wojny duńskie...*, s. 25–61.

⁵⁸ R. Fagerlund, *Kriget i Östersjöprovinserna 1655–1661. Operationer och krigsansträngingar på en bikrigsskådeplats under Carl X Gustafs krig*, w: *Kriget på Östfronten*, Del 1, red. A. Ståde, Stockholm 1979, s. 9–223; J.T. Lappalainen, *Finland och Carl X Gustafs ryska krig. Försvaret av den östra rikshalvan 1656–1658*, w: *Kriget på Östfronten...*, Del 2, s. 9–167.

⁵⁹ B. Baranowski, *Tatarszczyzna wobec wojny polsko-szwedzkiej w latach 1655–1660*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej 1655–1660*, t. 2, Warszawa 1957, s. 466–484; V. Brekhunenko, *Szwecja w politycznych koncepcjach Bohdana Chmielnickiego*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów...*, s. 303–310; G. Wittrock, *Karl X Gustaf i Polen...*, s. 16–24.

⁶⁰ L. Kubala, *Wojny duńskie...*, s. 1–14, 22–24; R.I. Frost, *The Northern Wars...*, s. 179–182.

⁶¹ F. Askgaard, *Kampen om Östersjön på Carl X Gustafs tid. Ett bidrag till nordisk sjökrigshistoria*, red. A. Ståde, Stockholm 1974, s. 37–53, 206–259, 323–477; C. Ballhausen, *Der Schwedisch-Holländische Seekrieg 1658–1659*, Haag 1923, s. 702 i n.

⁶² GStA PK, Staatsverträge Polen, nr 1b (M); M. Dogiel, *Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, Vol. 4, Wilno 1764, nr 327–328, (dalej: Dogiel IV), s. 486–493; Moerner, nr 121a, 121b; Pufendorf, F. V., 6, & 78–79; S. Dolezel, H. Dolezel, *Die Staatsverträge des Herzogtums Preussen*, Tl. 1: *Polen und Litauen*, Köln 1971, nr 40–41, s. 184–196, (dalej: Dolezel); D. Makiła, *Między Welawą a Królewcem...*, s. 107–124; *Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola aus den Jahren 1655–1660*, red. A.F. Pribram, „Archiv der Österreichischen Geschichte“ 1887, nr 70, LV–LXXXIV, s. 260–358; A.F. Pribram, *Franz Paul Freiherr von Lisola...*, s. 123–134; E. Salzer, *Der Übertritt des Großen Kurfürsten von der schwedischen auf die polnische Seite während des ersten nordischen Krieges in Pufendorfs „Carl Gustav“ und „Friedrich Wilhelm“*, Heidelberg 1904.

⁶³ GStA PK, Staatsverträge Polen, nr 2–5 (M); Dogiel, IV, nr 329–333, s. 493–498; Pufendorf, F. V., 6, & 80–82; Moerner, 121c–121f; Dolezel, nr 42–46, s. 198–211; *Die Berichte des*

– zmieniało stan rzeczy. Sytuacja ta stanowiła jednocześnie o zarysowaniu się pewnego międzynarodowego koncertu, mającego na celu stworzenie układu, który uporządkowałby sytuację polityczną w regionie po spodziewanym zakończeniu wojny.

IV

Zakończenie wojny i jej rezultaty

Wojna zakończona została pokojem, zawartym 3 maja 1660 roku w Oliwie na trwającym od początku stycznia 1660 roku kongresie państw – uczestników wojny – przy czym nie wszyscy z biorących w niej udział zostali sygnatariuszami tego pokoju⁶⁴. W konferencji oliwskiej nie uczestniczyła Moskwa, prowadząca przeciwko Szwedom wojnę odpryskową w Inflantach i Finlandii, niezwiązana z żadnym z uczestników wojny bezpośrednim sojuszem, upoważniającym do wzięcia udziału w kongresie narodów w Oliwie, a znajdująca się natomiast w wojnie z Rzeczpospolitą. Nie była obecna Kozaczyzna, która nie wykształciła uznanej podmiotowości międzynarodowej. Zabrakło również chana tatarskiego, biorącego udział w wojnie jedynie jako sojusznik wojskowy po stronie polskiej⁶⁵. Skutecznie został wyłączony z wojny, a tym samym z udziału w pokoju, książę siedmiogrodzki Jerzy Rakoczy⁶⁶. Uczestnictwo w konferencji oznaczało możliwość i prawo udziału w kształtowaniu porządku międzynarodowego po zakończonej wojnie. Z tej racji w obradach pokojowych wzięły udział Austria i Francja, występująca w roli stałego mediatora w trakcie wojny, mająca wpływ

---

kaiserlichen..., s. 260–358; A.F. Pribram, *Franz Paul Freiherr von Lisola...*, s. 123–134; F. Koch, *Bromberger Staatsvertrag zwischen dem Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg und dem König Johann Kasimir von Polen im Jahre 1657*, „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen” 1906, t. 21, s. 1–20; L. Kubala, *Wojna brandenburska...*, s. 255–258.

⁶⁴ Pufendorf, F. V., 8, & 75; *Acta Pacis Olivensis inedita*, red. J.G. Böhm, t. 1. *Diarium Pacificationis Olivensis*, Vratislaviae 1763, s. 47–306; tamże: t. 1, *Acta Publica*, s. 154–183, Moerner, nr 129a; UA VIII, red. B. Erdmannsdörffer, Berlin 1884, s. 687–734; *Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola*, CLII–CLXXVI, s. 535–559; A.F. Pribram, *Franz Paul Freiherr von Lisola...*, s. 201–219; L. Kubala, *Wojny duńskie...*, s. 272–330; J. Włodarski, K.M. Kantorska, *Między wojną a pokojem – międzynarodowe implikacje i gwarancje pokoju oliwskiego 3 maja 1660 r.*, „Studia Gdańskie” 2011, t. 29, s. 183–203.

⁶⁵ B. Baranowski, *Tatarszczyzna...*, s. 484–489; D. Kołodziejczyk, *Stosunki polsko-tureckie w połowie XVII wieku*, w: *Rzeczpospolita w latach potopu...*, s. 45–48.

⁶⁶ L. Kubala, *Wojna brandenburska...*, s. 155–184.

na kształtujące się podczas wojny stosunki dyplomatyczne⁶⁷. Pośrednio, przez kontakt z uczestnikami kongresu, wzgląd na jego prace oraz rezultaty miały Niderlandy⁶⁸.

Wojna, którą Szwedzi wszczęli przeciwko Rzeczypospolitej w 1655 roku, z militarne go punktu widzenia wszystkich jej uczestników, zakończyła się paterem, z wyjątkiem chyba jedynie elektora brandenburskiego, który wskutek wojny zbudował własną, liczącą się w Europie armię, co ze względu na znaczenie wojska jako niezwykle pożądanego instrumentu w świetle ówczesnych reguł prowadzenia polityki, należałoby uznać za wyraźną korzyść⁶⁹. Z punktu widzenia natomiast politycznego, nie uwzględniając pewnych deklaracji zawartych w akcie końcowym, rezultaty wojny zwłaszcza dla kierującego się określonymi zamiarami agresora okazywały się również nikłe. Poza bowiem oświadczeniem o zrzeczeniu się przez Rzeczpospolitą roszczeń prawnych do Inflant, a przez polskich Wazów pretensji do tronu szwedzkiego, były to – jak się okazało – największe korzyści, jakie Szwedzi wynieśli z wojny z Rzeczypospolitą (inną sprawą były terytoria w państwie duńskim zdobyte przez Szwedów po wojnie z Danią w latach 1657–1658, wojna ta powiązana była z wojną północną, ale zakończona odrębnym pokojem w Roskilde z 26.02.1658 r.⁷⁰, który skorygowany został pokojem w Kopenhadze 6.06.1660 r.)⁷¹. Interesujący był jednakże sam mechanizm uruchomienia określonego konfliktu zbrojnego, sposób jego przeprowadzenia, a przede wszystkim polityczne i militarne funkcje przeprowadzonych działań. Wojna nie przyniosła jednak jej uczestnikom, zwłaszcza Szwecji zrealizowania jej celów.

⁶⁷ P. De Noyers, *Lettres de Pierre des Noyers Secrétaire de la Reine Pologne Marie-Louise de Gonzague Princesse de Mantoue et de Nevers*, Berlin 1859; R.I. Frost, *After the Deluge...*, s. 106–130, 152–167; E. Haumant, *La Guerre du Nord et la Paix d'Oliva 1655–1660*, Paris 1893, s. 78–80, 86–90, 102–106, 132–149, 166–168, 198–201, 213–215, 220–240, 265–283; A. Walewski, *Historia wyzwolenia...*, t. 1, s. 337–346; K. Piwarski, *Rywalizacja francusko-austriacka...*, s. 385–388, 410–420; M. Serwański, *Polityka Francji wobec Polski 1655–1660*, w: *Rzeczpospolita w latach potopu...*, s. 21–39.

⁶⁸ L. Kubala, *Wojny duńskie...*, s. 273–330.

⁶⁹ C. Jany, *Geschichte der Königlich Preußischen Armee bis zum Jahre 1807*, t. 1. *Von den Anfängen bis 1740*, Berlin 1928, s. 153–157; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm...*, cz. 1, s. 307–312.

⁷⁰ C.G. Weibull, *Freden i Roskilde den 26. Februari 1658*, Stockholm 1958, s. 85 i n.; A. Stade, *Till Roskildefredens problematik. Några randanteckningar*, w: *Carl X Gustaf och Danmark. Källkritik och krigshistoria*, red. A. Stade, Stockholm 1965, s. 185–196.

⁷¹ B. Odén, *Karl X Gustav och der andra danska Kriget*, Scandia 1961, t. 27, s. 53–156; F. Askgaard, G. Olsen, *En kamp for livet. Svenskekrigene 1657–60*, København 1958; L. Kubala, *Wojny duńskie...*, s. 160–183.

Skutki polityczne pokoju w Oliwie miały istotne znaczenie dla porządku politycznego w Europie, przy czym okazały się odmienne od zamierzeń. Obok pokoju pirenejskiego z 1659 roku, który kończył będące jeszcze następstwem wojny trzydziestoletniej zmagania Francji z Hiszpanią, pokój w Oliwie porządkował skutecznie pozostałe części Europy. Kończył bowiem wojnę, która pozostając w relacji do wojny trzydziestoletniej, zamykała proces kształtowania się układu sił w Europie, tworząc całość obejmującą zarówno jej centrum, jak i obrzeża. Po 1660 roku powstała w Europie scena polityczna, która, pomimo licznych konfliktów na większą i mniejszą skalę, jakie w tym okresie się toczyły, w swoim zasadniczym kształcie utrzymała się do końca XVIII wieku, kiedy została zmieniona wstąpieniem na scenę polityczną rewolucyjnej, a następnie napoleońskiej Francji.

Zasadniczymi wyznacznikami tego układu były zmiany w pozycji międzynarodowej uczestników wojny północnej i pokoju oliwskiego z 1660 roku. Sytuacja ta oznaczała zahamowanie na wiele lat prób prowadzenia przez Szwecję agresywnej, mocarstwowej polityki, w której eliminując z układu pozostałe państwa: Rzeczpospolitą, Danię czy Moskwę, osiągnęłaby pozycję regionalnego hegemonu z aspiracjami do dalszego udziału w rywalizacji w Europie, co umożliwiłoby im stworzenie z Bałtyku *Mare clausum*⁷². Małoletność Karola XI, rządy regencji po 1660 roku wpędziły Szwecję w kryzys wewnętrzny. Szwedzi, nie zmieniając rzeczywistości na zewnątrz, co było celem ich agresji w 1655 roku, czyli nie zlikwidowawszy Rzeczypospolitej ani później w 1658 i 1660 roku Danii, która licząc na ich kłopoty, włączając się do wojny próbowała ugrać swoje korzyści ich kosztem, zachowując nadal znaczący potencjał – przestali wykorzystywać wojnę jako skuteczne narzędzie do rozwiązywania swoich problemów i kształtowania własnego ładu politycznego na zasadzie *Pax Svetica*⁷³. Szwecja zaczęła być celem ataku (wojna skańska 1575–1679 wszczęta przez Danię), jak również ponosić straty terytorialne (część Pomorza w 1721 r., księstwa Bremy i Verden w 1712 r.). Co gorsza, dawny instrument osiągania celów politycznych, jakim była wojna, zwłaszcza działania prowadzone przez Szwecję w drugiej połowie XVII wieku okazały się blamażem (samodzielna wojna przeciwko Bremie, 1665–1666, czy też

⁷² K. Zernack, *Schweden als europäische Großmacht...*, s. 346–351; H. Duchhardt, „Friedensvermittlung” im Völkerrecht 17. Und 18. Jahrhunderts: von Grotius zu Vattel, w: *Studien zur Friedensvermittlung in der frühen Neuzeit*, red. H. Duchhardt, Wiesbaden 1979, s. 89 i n.

⁷³ B. Fahlborg, *Sveriges yttre politik 1664–1668*, Del 1–2, Stockholm 1949; tenże: *Sveriges yttre politik 1668–1672*, Del 1–2, Stockholm 1961; G. Landberg, *Den svenska utrikespolitikens...*, s. 123 i n.

przeciwko Brandenburgii-Prusom, prowadzona w koalicji z Francją w 1675 r. czy 1679 r., w ramach wojny w Rzeszy oraz wojny skańskiej z Danią 1675–1679⁷⁴). Trwałych efektów nie przyniosła Szwecji także ekspansywna polityka króla Karola XII rozpoczęta w 1698 roku, która rychło załamała pod Połtawą w 1708 roku, sprowadzając Szwecję po pokoju w Nystad w 1721 roku ostatecznie do poziomu państwa drugorzędnego, uzależnionego od sąsiadów, zwłaszcza Rosji.

W znaczeniu politycznym pokój w Oliwie z 1660 roku oznaczał swoistą degradację międzynarodową także Rzeczypospolitej oraz Danii. Pomimo potężnych strat (w ludziach i materialnych) poniesionych podczas wojny w latach 1655–1660, oba państwa jednak przetrwały, opierając się zamiarom ich likwidacji lub przynajmniej ich przejęcia (plan koronacji Karola Gustawa z 1655 r. na króla Rzeczypospolitej, po próby jej rozbioru w Radnot 1656 r. i kampanii 1657 r., a także rozbitcia unii Polski z Litwą, jaką był układ kiejdański z 1655 r., czy też w przypadku Danii, pokoje w Roskilde i Kopenhadze, prowadzące do stałego osłabienia Danii) – chociaż ich pozycja międzynarodowa wyraźnie osłabła. Rzeczpospolita wyszła wprawdzie z wojny bez faktycznych strat terytorialnych, ale utraciła możliwość roszczeń dotyczących Inflant, czyli w sensie prawnym ze stratą terytorialną, utratą zwierzchności lennej nad Prusami Książęcymi⁷⁵, zmianą statusu powiatów lęborskiego i bytowskiego, które stały się lennami brandenburskimi⁷⁶ i nierozwiązanymi problemami Elbląga⁷⁷ oraz starostwa drahimskiego⁷⁸, stanowiących zabezpieczenia zobowiązań finansowych Rzeczypospolitej na poczet wydatków elektora brandenburskiego za jego udział po 1657 roku w wojnie przeciwko Szwecji⁷⁹. Uwikłanie w kolejne konflikty z Moskwą

⁷⁴ R.I. Frost, *The Northern Wars...*, s. 208–216.

⁷⁵ D. Makiła, *Między Welawą a Królewcem...*, s. 125–143.

⁷⁶ A. Kamińska-Linderska, *Między Polską a Brandenburgią. Sprawa lenna lęborsko-bytowskiego w drugiej połowie 17 w.*, Wrocław 1966; A. Kamińska, *Brandenburg-Prussia and Poland. A Study in Diplomatic History (1669–1672)*, Marburg–Lahn 1983, s. 22–26; A. Kamiński, *Polska a Brandenburgia-Prusy w drugiej połowie XVII wieku. Dzieje polityczne*, Poznań 2002, s. 30–36.

⁷⁷ S. Jacobsohn, *Der Streit um Elbing in den Jahren 1698/99. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Polens und Brandenburgs*, „Elbinger Jahrbuch“ 1928, z. 7, s. 1–148; W. Klesińska, *Okupacja Elbląga przez Brandenburgię w latach 1698–1700*, „Rocznik Elbląski” 1969, t. 4, s. 88–121; A. Kamińska, *Brandenburg-Prussia...*; A. Kamiński, *Polska a Brandenburgia-Prusy...*, s. 45–56.

⁷⁸ W. Lemke, *Das Amt Dreheim 1668–1689*, „Baltische Studien”, NF 1938, nr 40, s. 201–224; A. Kamińska, *Brandenburg-Prussia...*, s. 28–29; Ch. Motsch, *Grenzgesellschaft und frühmoderner Staat. Die Starostei Dreheim zwischen Hinterpommern, der Neumark und Großpolen (1575–1805)*, Göttingen 2001; A. Kamiński, *Polska a Brandenburgia-Prusy...*, s. 38–45.

⁷⁹ D. Makiła, *Między Welawą a Królewcem...*, s. 129–143; A. Kamiński, *Polska a Brandenburgia-Prusy...*, s. 23–29.

(po 1667 r.)⁸⁰ zakończone prawną utratą w pokoju 1686 roku znacznych połaci Rzeczypospolitej, mimo wielu sukcesów, jakie Rzeczpospolita w nich odniosła, niosły za sobą jedynie kryzys wewnętrzny, prowadzący do decentralizacji suwerenności⁸¹. Z kolei Dania, obroniwszy swoją niezależność, przeszła rewolucję wewnętrzną⁸², zakończoną ufundowaniem w wyniku zamachu stanu⁸³, sankcjonowanego prawnie absolutyzmu w najczystszej czystej postaci⁸⁴.

O ile wskutek zaskoczenia rozwojem sytuacji w latach 1654–1655, co doprowadziło do swoistego paraliżu państwa, jego instytucji oraz elit politycznych, a być może z powodu zlekceważenia groźby centrycznego ataku z kilku stron, co przełożyło się na nieudolne rozegranie akcji dyplomatycznej w tych latach, późniejsze działania dyplomacji polskiej z czasów wojny okazały się całkiem dobre (z wyjątkiem traktatu welawskiego z 19.09.1657 r. – ale w tym przypadku można domniemać, że doszło albo do pomyłki w ocenie sytuacji i przeciwnika, albo zdrady – na co wskazywałoby wiele przesłanek, a być może jednego i drugiego⁸⁵). Dyplomacja Rzeczypospolitej, działająca równie niemoralnie, jak służby pozostałych państw, umiejętnie wygrywała ambicje oraz interesy przeciwników, przeciwstawiając ich sobie, wplątując w swoje sprawy oraz korzystając skutecznie z nadarzających się okazji, okazała się generalnie skuteczna wobec Austrii⁸⁶, Moskwy⁸⁷, Danii⁸⁸

⁸⁰ Z. Wójcik, *Traktat andruszowski i jego geneza...*, Warszawa 1959.

⁸¹ D. Makiła, *Władza wykonawcza w Rzeczypospolitej. Od połowy XVII wieku do 1763*, Toruń 2003, s. 95 i n.

⁸² E. Ekman, *The Danish Royal Law of 1665*, „Journal of Modern History” 1957, nr 29, s. 102–103; P. Brandt, *Von der Adelsmonarchie zur königlichen „Eingewalt“. Der Umbau der Ständegesellschaft in der Vorbereitungs- und Frühphase des dänischen Absolutismus*, HZ 1990, nr 250, s. 33–72; R.I. Frost, *The Northern Wars...*, s. 193–198.

⁸³ K. Krüger, *Absolutismus in Dänemark – ein Modell für Begriffsbildung und Typologie*, „Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte” 1979, nr 104, s. 171–206.

⁸⁴ J. Kunisch, *Staatsverfassung und Mächtepolitik. Zur Genese von Staatenkonflikten im Zeitalter des Absolutismus*, Berlin 1979, s. 30–35.

⁸⁵ D. Makiła, *Traktat welawski z 19 IX 1657 r. – dzieło pomyłki czy zdrady? Uwagi na tle historii dyplomacji polskiej w czasach Drugiej Wojny Północnej (1654–1667)*, w: *Historia Integra. Księga Pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin Prof. Stanisława Salmonowicza*, Toruń 2001, s. 387–402.

⁸⁶ L. Kubala, *Wojna szwedzka...*, s. 228–244; L. Kubala, *Wojna brandenburska...*, s. 104–123; A. Walewski, *Historia wyzwolenia...*, t. 1, s. 320–329; K. Piwarski, *Rywalizacja francusko-austriacka...*, s. 388–398; R.I. Frost, *After the Deluge...*, s. 53–70, 72–77, 84–95, 106–125.

⁸⁷ L. Kubala, *Wojna brandenburska...*, s. 28–65; tenże, *Wojny duńskie...*, s. 163–159; Z. Wójcik, *Polska i Moskwa wobec wspólnego niebezpieczeństwa szwedzkiego*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej*, t. 1, Warszawa 1957, s. 343–377; J. Dąbrowski, *Polsko-moskiewskie rokowania pokojowe w 1658 roku*, w: *Rzeczpospolita w latach potopu...*, s. 91–107.

⁸⁸ R.I. Frost, *After the Deluge...*, s. 95–96.

czy chana tatarskiego⁸⁹, wciągniętych do koalicji, czy Kozaczyzny, którą częściowo spacyfikowano dyplomatycznie ugodą w Hadziaczu (1658 r.)⁹⁰ – a jedynie w przypadku Brandenburgii-Prus osiągając cel za zbyt wysoką cenę⁹¹.

Pokój w Oliwie był w swym wymiarze politycznym dla wszystkich jej uczestników pasywny, chociaż w doraźnej konfiguracji politycznej jaka powstała po wojnie oznaczał, poprzez deprecjację pozycji głównych jego uczestników, zrównoważenie ich miejsca w europejskim układzie. W kontekście jednak ładu europejskiego, pokój oliwski uporządkował tę część kontynentu, która nie była objęta pokojami westfalskimi, a mianowicie wschodnią flankę europejską. Zepchnięcie się niejako – jak można byłoby to określić – przez głównych uczestników konfliktu w latach 1655–1660 na margines ogólnoeuropejskich działań, co pokój w Oliwie wyraźnie sankcjonował, otwierało drogę do istotnych przetasowań wśród ówczesnych państw, krystalizując binarny układ dwóch rywalizujących ze sobą o hegemonię w Europie ośrodków politycznych, jakimi były Paryż i Wiedeń. Udział wysłanników zarówno austriackich, jak i francuskich w obradach oliwskich oraz podpisanie zawartego tam pokoju, było tego najlepszym odzwierciedleniem⁹². W układzie makro europejskim poszczególni uczestnicy pokoju oliwskiego, wcześniejsi adwersarze z czasów wojny, nie zrealizowali swoich zamiarów politycznych związanych z wojną, z wyjątkiem elektora brandenburskiego, dla którego udział w tej grze był awansem, spadli do roli czynnika w toczącej się *de facto* rywalizacji francusko-austriackiej, mimo że nadal prowadzili własne przedsięwzięcia polityczne⁹³. Stałość i trwałość układu politycznego jaki powstał w Europie po Oliwie nie została zakłócona żadnymi gwałtowniejszymi

⁸⁹ B. Baranowski, *Tatarszczyzna...*, s. 466–489.

⁹⁰ L. Kubala, *Wojny duńskie...*, s. 84–122.

⁹¹ D. Makiła, *Traktat welawski z 19 IX 1657 r...*, s. 387–402; D. Makiła, *Między Welawą a Królewcem...*, s. 107–125; J. Wijaczka, *Traktat welawsko-bydgoski – próba oceny*, w: *Rzeczypospolita w latach Potopu*, Kielce 1996, s. 49–74; B. Wachowiak, *Polsko-brandenburski traktat w Welawie w 1657 roku. Geneza, postanowienia, następstwa*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 234, Szczecin 1998, s. 13–29; J. Wijaczka, *Sukces czy klęska? Traktat welawski-bydgoski z 1657 roku*, „Zapiski Historyczne” 2007, t. 57, z. 4, s. 7–20; R.I. Frost, *After the Deluge...*, s. 97–105.

⁹² R.I. Frost, *After the Deluge...*, s. 106–130, 152–167; L. Kubala, *Wojny duńskie...*, s. 276–330; M. Serwański, *Polityka Francji...*, s. 21–39.

⁹³ Z. Wójcik, *Dyplomacja polska w okresie drugiej połowy XVII w. (1648–1699)*, w: *Historia dyplomacji polskiej*, t. 2: 1572–1795, Warszawa 1982, s. 175–176. Z. Wójcik, *Traktat andruszowski...*, s. 4; K. Piwarski, *Oslabienie znaczenia międzynarodowego Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII w.*, RH 1967, nr 23, s. 235–236, 242–257; Z. Wójcik, *Zmiana w układzie sił politycznych w Europie środkowo-wschodniej w drugiej połowie XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1960, nr 67, z. 1, s. 38–54.

zmianami. W cieniu trwającej wiele dziesiątek lat rywalizacji między Paryżem a Wiedniem, absorbującej Europę w okresie ponadstuletnim od pokoju w Oliwie w 1660 roku⁹⁴, zmianami tymi nie było ani pojawienie się nowych potęg, które włączyły się w XVIII wieku do europejskiej konstelacji, jak Prusy, Anglia, czy też początkowo jeszcze peryferyjnie działająca Rosja, ani też słabnięcie Szwecji, Danii, państwa osmańskiego, Hiszpanii oraz Rzeczypospolitej, a nawet w ogóle jej wyeliminowanie z grona państw europejskich u schyłku epoki.

Bibliografia

- Acta Pacis Olivensis inedita*, t. 1, red. J.G. Böhm, Vratislaviae 1763.
- Ågren K., *The reduction*, w: *Sweden's Age of Greatness 1632–1718*, red. M. Roberts, London 1973.
- Åsard B., *Upptakten till Karl X Gustavs anfall mot Polen 1655. Till frågan och krigets mål och medel*, Karolinska Förbundets Årsbok 1970.
- Askgaard F., *Kampen om Östersjön på Carl X Gustafs tid. Ett bidrag till nordisk sjökrigshistoria*, red. A. Stade, Stockholm 1974.
- Askgaard F., Olsen G., *En kamp for livet. Svenskekrigene 1657–60*, København 1958.
- Auer L., *Konfliktverhütung und Sicherheit. Versuche zwischenstaatlicher Friedenswahrung in Europa zwischen den Friedensschlüssen von Oliva und Aachen 1660–1668*, w: *Zwischenstaatliche Friedenswahrung im Mittelalter und Früher Neuzeit*, red. H. Duchhardt, Köln 1991.
- Back P.-E., *Herzog und Landschaft. Politische Ideen und Verfassungsprogramme in Schwedisch-Pommern um die Mitte des 17. Jahrhunderts*, Lund 1955.
- Backhaus H., *Reichsterritorium und Schwedische Provinz. Vorpommern unter Karl XI. Vormünder (1660–1672)*, Göttingen 1969.
- Ballhausen C., *Der Schwedisch-Holländische Seekrieg 1658–1659*, Haag 1923.
- Baranowski B., *Tatarszczyzna wobec wojny polsko-szwedzkiej w latach 1655–1660*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej 1655–1660*, t. 2, Warszawa 1957.

---

⁹⁴ H. Duchhardt, *Gleichgewicht der Kräfte, Convenance, Europäisches Konzert. Friedenskongresse und Friedensschlüsse vom Zeitalter Ludwig XIV. bis zum Wiener Kongreß*, Darmstadt 1976, s. 68 i n.; tenże, *Friedenssicherung im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden*, w: *Friedenssicherung*, red. M. Spieker, t. 3, Münster 1989, s. 1 i n.; tenże, *Westfälischer Friede und internationales System in Ancien Régime*, HZ 1989, nr 249, s. 29; L. Auer, *Konfliktverhütung und Sicherheit. Versuche zwischenstaatlicher Friedenswahrung in Europa zwischen den Friedensschlüssen von Oliva und Aachen 1660–1668*, w: *Zwischenstaatliche Friedenswahrung im Mittelalter und Früher Neuzeit*, red. H. Duchhardt, Köln 1991, s. 153–184; W. Hahlweg, *Barrière-Gleichgewicht-Sicherheit. Eine Studie über die Gleichgewichtspolitik und die Strukturwandlung des Staatensystems in Europa 1646–1715*, HZ 1959, nr 187, s. 54–89.

- Böhme K.-R., *Bremisch-Verdische Staatsfinanzen 1645–1676. Die schwedische Krone als deutsche Landesherrin*, Uppsala 1967.
- Böhme K.-R., *Die sicherheitspolitische Lage Schwedens nach dem Westfälischen Frieden*, w: *Der Westfälische Frieden von 1648. Wende in der Geschichte des Ostseeraums*, red. H. Wernicke, H.-J. Hacker, Hamburg 2001.
- Bosse F., *Zur diplomatischen Vorgeschichte des Königsberger Vertrages auf Grund einer kritischen Vergleichung von Samuel Pufendorfs schwedischen und brandenburgischen Berichte unter einander und mit den Acten*, Berlin 1887.
- Boxer Ch. R., *The Dutch Seaborn Empire 1600–1800*, London 1965.
- Brandt P., *Von der Adelsmonarchie zur königlichen „Eingewalt“*. *Der Umbau der Ständegesellschaft in der Vorbereitungs- und Frühphase des dänischen Absolutismus*, „Historische Zeitschrift” 1990, nr 250.
- Brekhunenko V., *Szwecja w politycznych koncepcjach Bohdana Chmielnickiego*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2007.
- Burkhardt J., *Konfession als Argument in den zwischenstaatlichen Beziehungen. Friedenschancen und Religionskriegsgefahren in der Entspannungspolitik zwischen Ludwig XIV. und dem Kaiserhof*, w: *Rahmenbedingungen und Handlungsspielräume europäischer Außenpolitik im Zeitalter Ludwigs XIV.*, red. H. Duchhardt, Berlin 1991.
- Carlsson S., Rosén J., *Svensk Historia, I. Tiden före 1718*, Stockholm 1962.
- Ciesielski T., *Kongresy pokojowe w Lubecie w latach 1651–1653*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2007.
- Cieślak E., *Wojskowo-polityczne i gospodarcze znaczenie Gdańska w wojnie polsko-szwedzkiej 1655–1660*, w: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer, Warszawa 1973.
- Dąbrowski J., *Polsko-moskiewskie rokowania pokojowe w 1658 roku*, w: *Rzeczpospolita w latach potopu*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996.
- Dahlgren S., *Karl X Gustav och reduktionen*, Uppsala 1964.
- Damus R., *Der erste nordische Krieg bis zur Schlacht bei Warschau*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 1884, z. 12.
- Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola aus den Jahren 1655–1660*, red. A.F. Pribram, „Archiv der Österreichischen Geschichte” 1887, nr 70.
- Dogiel M., *Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, vol. 4, Wilno 1764.

- Dolezel S., Dolezel H., *Die Staatsverträge des Herzogtums Preussen*, cz. 1: *Polen und Litauen*, Köln 1971.
- Droysen G., *Geschichte der preußischen Politik*, Tl. 3. *Der Staat des Großen Kurfürsten*, Leipzig 1871.
- Duchhardt H., „Friedensvermittlung” im *Völkerrecht* 17. Und 18. *Jahrhunderts*: von *Grotius zu Vattel*, w: *Studien zur Friedensvermittlung in der frühen Neuzeit*, red. H. Duchhardt, Wiesbaden 1979.
- Duchhardt H., *Gleichgewicht der Kräfte, Convenance, Europäisches Konzert. Friedenskongresse und Friedensschlüsse vom Zeitalter Ludwig XIV. bis zum Wiener Kongreß*, Darmstadt 1976.
- Duchhardt H., *Westfälischer Friede und internationales System in Ancien Régime*, „Historische Zeitschrift” 1989, nr 249.
- Edén N., *Schlippenbachs besickingning till Tyskland, Historiska studier tillägnande Harald Hjärne*, 1908.
- Edén N., *Grunderna för Karl Gustafs anfall på Polen, Historisk tidskrift*, t. 26, 1906.
- Ekman E., *The Danish Royal Law of 1665*, „Journal of Modern History” 1957, nr 29.
- Erdmannsdörffer B., *Graf Georg Friedrich von Waldeck. Ein preussischer Staatsmann im 17. Jahrhundert*, Berlin 1869.
- Fagerlund R., *Kriget i Östersjöprovinserna 1655–1661. Operationer och krigsansträngingar på en bikrigsskådeplats under Carl X Gustafs krig*, w: *Kriget på Östfronten*, Del 1, red. A. Stade, Stockholm 1979.
- Fahlborg B., *Sveriges yttre politik 1664–1668*, Del 1–2, Stockholm 1949.
- Fahlborg B., *Sveriges yttre politik 1668–1672*, Del 1–2, Stockholm 1961.
- Fiedler B.-Ch., *Die Verwaltung der Herzogtümer Bremen und Verden in der Schwedenzeit 1652–1712. Organisation und Wesen der Verwaltung*, Stade 1987.
- Friedrich C.J., *Das Zeitalter des Barock. Kultur und Staaten Europas im 17. Jahrhundert*, Stuttgart 1954.
- Frost R.I., *After the Deluge: Poland-Lithuania and the Second Northern War 1655–1660*, Cambridge 1993.
- Frost R.I., *Potop a teoria rewolucji militarnej*, w: *Rzeczpospolita w latach potopu*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996.
- Frost R., *The Northern Wars. Wars. State and Society in Notheastern Europe, 1558–1721*, Harlow 2000.
- G. Wittrock, *Marienburg och Labiau, Karolinska Förbundets Årsbok*, 1922.
- Geheime Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, *Staatsverträge Schweden*, Nr. 5–7 (M), 12–16 (M), 22–23 (M), dalej: GStA PK

- GStA PK, Staatsverträge Polen, Nr. 1b, 2–5 (M).
- Hahlweg W., *Barrière-Gleichgewicht-Sicherheit. Eine Studie über die Gleichgewichtspolitik und die Strukturwandlung des Staatensystems in Europa 1646–1715*, „Historische Zeitschrift” 1959, nr 187.
- Haller F., *Franz von Lisola, ein österreichischer Staatsmann des 17. Jhts.*, „Preussischer Jahrbücher” 1892, t. 29.
- Haumant E., *La Guerre du Nord et la Paix d’Oliva 1655–1660*, Paris 1893.
- Hein M., *Johann von Hoverbeck. Ein Diplomat Leben aus der Zeit der Grossen Kurfürsten*, Königsberg 1925.
- Herbst S., *Trzydniowa bitwa pod Warszawą 28–30 VII 1656 r.*, w: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer, Warszawa 1973.
- Herbst S., *Wojna obronna 1655–1660*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej*, t. 1, Warszawa 1957.
- Hirsch F., *Der österreichische Diplomat Franz von Lisola und seine Tätigkeit während des nordischen Krieges in den Jahren 1655–1660*, „Historische Zeitschrift” 1888, t. 24.
- Hubert W., *Wojny bałtyckie*, Gdynia 1939.
- Jacobsohn S., *Der Streit um Elbing in den Jahren 1698/99. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Polens und Brandenburgs*, „Elbinger Jahrbuch” 1928, z. 7.
- Jany C., *Geschichte der Königlich Preußischen Armee bis zum Jahre 1807*, t. 1: *Von den Anfängen bis 1740*, Berlin 1928.
- Kamiński A., *Polska a Brandenburgia-Prusy w drugiej połowie XVII wieku. Dzieje polityczne*, Poznań 2002.
- Kamińska A., *Brandenburg-Prussia and Poland. A Study in Diplomatic History (1669–1672)*, Marburg–Lahn 1983.
- Kamińska-Linderska A., *Między Polską a Brandenburgią. Sprawa lenna łęborsko-bytowskiego w drugiej połowie 17 w.*, Wrocław 1966.
- Kentschynskij B., *Karl X Gustaf inför krisen i öster 1654–1655*, Karolinska Förbundets Årsbok 1956.
- Klesińska W., *Okupacja Elbląga przez Brandenburgię w latach 1698–1700*, „Rocznik Elbląski” 1969, t. 4.
- Koch F., *Bromberger Staatsvertrag zwischen dem Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg und dem König Johann Kasimir von Polen im Jahre 1657*, „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen” 1906, t. 21.
- Kołodziejczyk D., *Stosunki polsko-tureckie w połowie XVII wieku*, w: *Rzeczpospolita w latach potopu*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996.

- Kossarzecki K., *Szlachta litewska wobec panowania szwedzkiego i moskiewskiego w okresie załamania Rzeczypospolitej przełomu 1655 i 1656 roku*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2007.
- Kroener B.R., „*Der Krieg hat ein Loch...*“ *Überlegungen zum Schicksal demobilisierter Söldner nach dem Dreißigjährigen Krieg*, w: *Der Westfälische Friede. Diplomatie-politische Zäsur-kulturelles Umfeld-Rezeptionsgeschichte*, red. H. Duchhardt, München 1998.
- Krüger K., *Absolutismus in Dänemark. Ein Modell für Begriffsbildung und Typologie*, „*Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*” 1979, nr 104.
- Kubala L., *Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657*, Lwów 1917.
- Kubala L., *Wojna szwedzka w roku 1655 i 1657*, Lwów 1913.
- Kubala L., *Wojny duńskie i pokój oliwski 1657–1660*, Lwów 1922.
- Kunisch J., *Der Nordische Krieg von 1655–1660 als Parabel frühneuzeitlicher Staatenkonflikte*, w: *Rahmenbedingungen und Handlungsspielräume europäischer Außenpolitik im Zeitalter Ludwigs XIV.*, red. H. Duchhardt, Berlin 1991.
- Kunisch J., *Staatsverfassung und Mächtepolitik. Zur Genese von Staatenkonflikten im Zeitalter des Absolutismus*, Berlin 1979.
- Landberg G., *Den svenska utrikes politikens historia*, I: 3, 1648–1697, Stockholm 1952.
- Landberg G., *Den svenska utrikespolitikens historia*, I: 3, 1648–1697, Stockholm 1953.
- Landberg H., *Krig på kredit*, w: *Carl X Gustaf inför polska kriget. Kungamakt och statsfinansen 1655*, red. A. Stade, Stockholm 1969.
- Landberg G., *Statfinans och kungamakt*, w: *Carl X Gustaf inför polska kriget. Kungamakt och statsfinansen 1655*, red. A. Stade, Stockholm 1969.
- Langer H., *Schwedische Friedenskonzeptionen und praktischer Friede im Jahrzent nach dem Dreißigjährigen Krieg*, w: *Zwischenstaatliche Friedenswahrung im Mittelalter und Früher Neuzeit*, red. H. Duchhardt, Köln 1991.
- Lappalainen J.T., *Finland och Carl X Gustafs ryska krig. Försvaret av den östra rikshalvan 1656–1658*, w: *Kriget på Östfronten*, Del 2, red. A. Stade, Stockholm 1979.
- Lemke W., *Das Amt Dreheim 1668–1689*, „*Baltische Studien*”, NF 1938, nr 40.
- Loit A., *Kampen om feodalrättan. Reduktionen och domänpolitiken i Estland 1655–1710*, Uppsala 1975.
- Lorentzen T., *Die schwedische Armee im dreissigjährigen Kriege und ihre Abdankung*, Leipzig 1894.
- Lundgren S., *Johan Adler Salvius. Problem kring freden, krigsekonomien och maktkampen*, Lund 1945.

- Lundkvist S., *Die schwedischen Friedenskonzeptionen und ihre Umsetzung in Osnabrück*, w: *Der Westfälische Friede. Diplomatie-politische Zäsur-kulturelles Umfeld-Rezeptionsgeschichte*, red. H. Duchhardt, München 1998.
- Lundkvist S., *Die schwedischen Kriegs-und Friedensziele 1632–1648*, w: *Krieg und Politik 1618–1648. Europäische Probleme und Perspektiven*, red. K. Repgen, München 1988.
- Lundkvist S., *Säkerhet och Fred. Kring den westfalska fredens problematik*, w: *Utrikespolitik och historia. Studier tillägnande Wilhelm M. Calgren den 6 maj 1987*, Stockholm 1987.
- Lundkvist S., *The Experience of Empire: Sweden as a Great Power*, w: *Sweden's Age of Greatness 1632–1718*, red. M. Roberts, New York 1973.
- Majewski A.A., *Działania wojenne w Księstwie Kurlandii i Semigalii w latach 1658–1660*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2007.
- Majewski W., *Poddawanie się Szwedom w Koronie w 1655 roku*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2007.
- Makilla D., *Między Welawą a Królewcem 1657–1701. Geneza Królestwa w Prusach (Königtum in Preußen). Studium historyczno-prawne*, Toruń 1998.
- Makilla D., *Traktat welawski z 19 IX 1657 r. – dzieło pomyłki czy zdrady? Uwagi na tle historii dyplomacji polskiej w czasach Drugiej Wojny Północnej (1654–1667)*, w: *Historia Integra. Księga Pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin Prof. Stanisława Salmonowicza*, Toruń 2001.
- Makilla D., *Władza wykonawcza w Rzeczypospolitej. Od połowy XVII wieku do 1763*, Toruń 2003.
- Makilla D., *Wokół roku 1814 (Szkic historyczno-prawny z dziejów politycznych krajów skandynawskich)*, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego” 1982, t. 19, z. 34.
- Malmström O., *Bidrag till Svenska Pommerns historia 1630–1663*, Lund 1892.
- Malmström O., *Bidrag till Svenska Pommerns historia 1653–1660*, Helsingborg 1894.
- Moerner Th. von, *Kurbrandenburgs Staatsvertäge 1600–1700*, Berlin 1867.
- Motsch Ch., *Grenzgesellschaft und frühmoderner Staat. Die Starostei Dreheim zwischen Hinterpommern, der Neumark und Großpolen (1575–1805)*, Göttingen 2001.
- Munthe A., *Studien i drottning Kristinas och reduktionens historia*, Stockholm 1971.
- Nagielski M., *Koncepcje prowadzenia działań przeciwko Szwedom w dobie potopu w latach 1655–1660*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2007.

- Neuber A., *Das schwedisch-polnische Krieg und die österreichische Politik (1655–1657)*, Prag 1915.
- Norberg A., *Polen i svenskt politik 1617–26*, Stockholm 1974.
- Nowak T., *Geneza agresji szwedzkiej, Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej*, t. 1, Warszawa 1957.
- Nowak T., *Operacja krakowska króla Karola X Gustawa 17 IX – 9 X 1655*, w: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer, Warszawa 1973.
- Noyers P. de, *Lettres de Pierre des Noyers Secrétaire de la Reine Pologne Marie-Louise de Gonzague Princesse de Mantoue et de Nevers*, Berlin 1859.
- Oakley S., *War in the Balic, 1550–1790*, w: *The Origins of War in Early Modern Europe*, red. J. Black, Edinburgh 1987.
- Odén B., *Karl X Gustav och der andra danska Kriget*, „Scandia” 1961, nr 27.
- Öhlander C., *Bidrag till kännedom om Ingermanlands historia och förvaltning*, I. 1617–1645, Uppsala 1898.
- Olofsson S.I., *Efter Westfaliska freden. Sveriges yttre politik 1650–1654*, Stockholm 1957.
- Opgenoorth E., *Friedrich Wilhelm. Der Große Kurfürst von Brandenburg. Eine politische Biographie. Erster Teil: 1620–1660*.
- Opitz E., *Österreich und Brandenburg in Schwedisch-Polnischen Krieg 1655–1660. Vorbereitung und Durchführung der Feldzüge nach Dänemark und Pommern*, Bop-pard–Rhein 1969.
- Philippson M., *Der Grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Tl. 1. 1640–1660, Berlin 1897.
- Piawski K., *Oslabienie znaczenia międzynarodowego Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII w.*, „Roczniki Historyczne” 1957, t. 23.
- Piawski K., *Rywalizacja francusko-austriacka o wpływy w Rzeczypospolitej w latach 1655–1660*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej*, t. 1, red. K. Lepszy, Warszawa 1957.
- Piawski K., *Stosunki szwedzko-brandenburskie a sprawa polska w czasie pierwszej wojny północnej*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej 1655–1660*, t. 1.
- Podhorodecki L., *Kampania 1659 r. w Prusach Królewskich*, w: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer, Warszawa 1973.
- Pribram A.F., *Franz Paul Freiherr von Lisola 1613–1674 und die Politik seiner Zeit*, Leipzig 1894.
- Protokolle und Relationen des Brandenburgischen Geheimen Rates aus der Zeit des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, red. O. Meinardus, t. 5: *Von 1655–1659*, Leipzig 1907.

- Przyboś A., *Stefan Czarniecki w latach „Potopu“ 1655–1660*, w: *Polska w okresie Drużej Wojny Północnej 1655–1660*, t. 2, Warszawa 1957.
- Przyboś K., *Operacja zimowo-wiosenna Karola X Gustawa w 1656 roku na ziemi przemyskiej*, w: *Rzeczpospolita w latach potopu*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996.
- Pufendorf S., *De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni Electoris Brandenburgici commentariorum libri 19*, Berlin 1695, 5.
- Quaritsch H., *Souveränität. Entstehung und Entwicklung des Begriffs in Frankreich und Deutschland vom 13. Jahrhundert bis 1806*, Berlin 1986.
- Reppen K., *Kriegslegitimationen in Alteuropa. Entwurf einer historischen Typologie*, HZ 1985, nr 241.
- Roberts M., *Gustavus Adolphus. A History of Sweden 1611–1632*, cz. 1, London 1953.
- Roberts M., *Queen Christina and the General Crisis of the 17th Century*, w: tenże, *Essays in Swedish History*, London 1968.
- Roberts M., *The Swedish Imperial Experience 1560–1718*, Cambridge 1979.
- Rowen H.H., *John de Witt, Grand Pensionary of Holland, 1625–1672*, Princeton 1978.
- Salzer E., *Der Übertritt des Großen Kurfürsten von der schwedischen auf die polnische Seite während des ersten nordischen Krieges in Pufendorfs „Carl Gustav“ und „Friedrich Wilhelm“*, Heidelberg 1904.
- Serwański M., *Polityka Francji wobec Polski 1655–1660*, w: *Rzeczpospolita w latach potopu*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996.
- Stade A., *Till Roskildefredens problematik. Några randanteckningar*, w: *Carl X Gustaf och Danmark. Källkritik och krigshistoria*, red. A. Stade, Stockholm 1965.
- Stangreciuk M., *Traktat w Radnot (6 grudnia 1656) jako pierwsza próba rozbioru ziem Rzeczypospolitej: przyczyny, realizacja*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2007.
- Szymczak B., *Stosunki Rzeczypospolitej z Brandenburgią i Prusami książęcymi w latach 1648–1658 w opinii i działaniach szlachty koronnej*, Warszawa 2002.
- Szymczak B., *Wierność czy odstępstwo? Dylematy polityki brandenburskiej w przededniu potopu szwedzkiego*, w: *Stosunki polsko-niemieckie w XVI-XVIII wieku*, red. J. Wijaczka, Kielce 2002.
- Teodorczyk J., *Wyprawa zimowa Czarnieckiego 1–20 II 1656 r. Bitwa pod Gołębim*, w: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer, Warszawa 1973.
- Tersmeden L., *Carl X Gustafs armè*, w: *Carl X Gustafs armè*, red. A. Stade, Stockholm 1979.
- Tham W., *Den svenska utrikespolitikens historia*, I: 2, 1560–1648, Stockholm 1960.

- Tomkiewicz W., *Straty bibliotek i archiwów polskich podczas szwedzkiego „potopu” 1655–1660*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej*, t. 2, Warszawa 1957.
- Tomkiewicz W., *Zniszczenia wojenne w dziedzinie kultury*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej*, t. 2, Warszawa 1957.
- Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der inneren Politik des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, t. VI, red. B. Erdmannsdörffer, Berlin 1872.
- Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der inneren Politik des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, t. VII, red. B. Erdmannsdörffer, Berlin 1877.
- Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der inneren Politik des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, t. XXIII, z. 1, red. M. Hein, Berlin 1929.
- Wachowiak B., *Polityka Brandenburgii-Prus wobec Polski w latach 1618–1763*, „Roczniki Historyczne” 1983, t. 49.
- Wachowiak B., *Die schwedisch-polnischen Konflikte und die brandenburgischen Kurfürsten im Herzogtum Preussen in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, „Forschungen zur Brandenburgisch-Preußische Geschichte”, Neue Folge 1991, t. 1, z. 2.
- Wachowiak B., *Polsko-brandenburski traktat w Welawie w 1657 roku. Geneza, postanowienia, następstwa*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 234, Szczecin 1998.
- Wagner M., *Bitwa pod Żarnowem 16 września 1655 roku*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2007.
- Walewski A., *Historya wyzwolenia Polski za panowania Jana Kazimierza 1655–1660*, t. 1, Kraków 1866.
- Wasilewski T., *Zdrada Janusza Radziwiłła w 1655 r. i jej wyznaniowe motywy*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1973, nr 18.
- Weibull C.G., *Freden i Roskilde den 26. Februari 1658*, Stockholm 1958.
- Wejle C., *Sveriges politik mot Polen 1630–1635*, Uppsala 1901.
- Wendt E., *Det svenska licentysäendet i Preussen 1627–1635*, Uppsala 1933.
- Wijaczka J., *Sukces czy klęska? Traktat welawski-bydgoski z 1657 roku*, „Zapiski Historyczne” 2007, t. 57, z. 4.
- Wijaczka J., *Traktat welawsko-bydgoski-próba oceny*, w: *Rzeczypospolita w latach Potopu*, Kielce 1996.
- Wimmer J., *Przegląd operacji w wojnie polsko-szwedzkiej 1655–1660*, w: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer, Warszawa 1973.
- Wisner H., *Rok 1655 na Litwie: pertraktacje ze Szwecją i kwestia wyznaniowa*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1981, nr 26.

- Wittrock G., *Fördraget i Königsberg och dess förhistoria*, Karolinska Förbundets Årsbok, 1921.
- Wittrock G., *Karl X Gustaf i Polen. Krigsmålet och alianserna*, Karolinska Förbundets Årsbok 1920.
- Włodarski J., Kantorska K. M., *Między wojną a pokojem – międzynarodowe implikacje i gwarancje pokoju oliwskiego 3 maja 1660 r.*, „Studia Gdańskie” 2011, t. 29.
- Wójcik Z., *Traktat andruszowski i jego geneza*, Warszawa 1959.
- Wójcik Z., *Dyplomacja polska w okresie drugiej połowy XVII w. (1648–1699)*, w: *Historia dyplomacji polskiej*, t. 2: 1572–1795, Warszawa 1982.
- Wójcik Z., *Polska i Moskwa wobec wspólnego niebezpieczeństwa szwedzkiego*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej*, t. 1, Warszawa 1957.
- Wójcik Z., *Stosunki polityczne polsko-austriackie w drugiej połowie XVII wieku*, „Sobótka” 1983, z. 4.
- Wójcik Z., *Zmiana w układzie sił politycznych w Europie środkowo-wschodniej w drugiej połowie XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1960, nr 67, z. 1.
- Wojtasik J., *Wojna szarpana Stefana Czarnieckiego w dobie potopu szwedzkiego (1655–1660)*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2007.
- Zernack K., *Schweden als europäische Großmacht der frühen Neuzeit*, „Historische Zeitschrift” 1981, nr 232.
- Zernack K., *Das Zeitalter der Nordischen Kriege von 1558–1809 als frühneuzeitliche Geschichtsepoche*, „Zeitschrift für Historische Forschung” 1973, nr 1.
- Zernack K., *Virtus politica im Militärstaat – Strukturprobleme – Gestalt – Geschichte*, w: *Festschrift für Klaus von See*, red. G.W. Weber, Odense 1988.
- Zur Geschichte der hohenzollernschen Souveränität in Preußen. Diplomatischer Briefwechsel des Königs Karl Gustav von Schweden und des Gesandten Christoph Karl von Schlippenbach aus den Kriegsjahren 1654–57*, red. A. von Schlippenbach, Berlin 1906.

**THE SECOND NORTHERN WAR (1655–1660)
AS A CASUS OF THE EARLY MODERN GEOPOLITICS**

Keywords: Northern War (1655–1660), Sweden, Rzeczpospolita, Brandenburg, the Peace Treaty of Oliva, geopolitics

Abstract

The text presents the shaping of the international regional order in Europe in early modern times exemplified with the Northern War (1655–1660). The text includes an analysis of a big war waged under specific conditions, which had its causes and which was an instrument of a policy made in a definite space and time geared to achieve certain political objectives connected with an international position such as it was perceived by its participants. At the same time the text is a case study of war understood as a situational model of a policy made during the Northern War (1655–1660), which affected the shaping of a certain order, and as a result there were some changes both in the international order and in internal relations of the participants of the 1655–1660 war.